

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

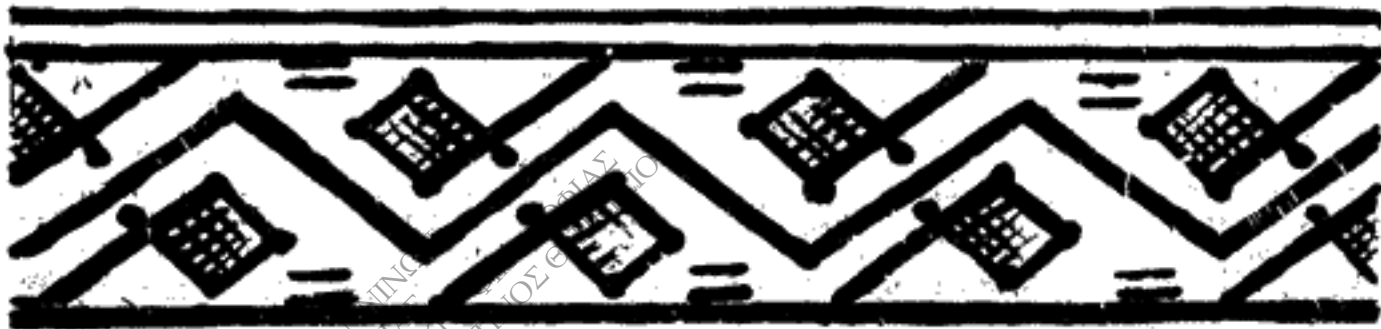
ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1942

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΛΑΪΚΕΣ ΑΠΗΧΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Σ' ένα μου πρόσφατο άρθρο είχα επιχειρήσει να παραστήσω, πόσο θά μπορούσε να βγη ωφελημένη και η λαογραφία και, γενικώτερα, η ομαδική ή κοινωνική Ψυχολογία από μία σωστή και εμπειριστωμένη, μία πολύπλευρη μελέτη και διονύχιση τών διαφόρων θρησκευτικών και εκκλησιαστικών ρητών ή φράσεων, που αποστήθισεν ή άφομοίωσε ή παραμόρφωσε, ή παρεξήγησε, ή έσατίρισε ο λαός στην καθημερινή του λαλιά. Πραγματικά, τό ξεκαθάρισμα τών πηγών, ή μελέτη τής αναλογίας τών γνωμικών που ξεκαθαρίζει σε κάθε μία καθέκαστα πηγή (Παλαιά Διαθήκη, ποιά ειδικώς βιβλία τής Παλ. Διαθήκης, Καινή Διαθήκη, 'Ακολουθίες τής 'Εκκλησίας, Τροπάρια, Εύχες κτλ.), θ' αποτελούσαν τό πρώτο ύλικό για τό ξεκίνημα τής μελέτης. Κ' εύθύς κατόπιν θ' άρχιζε ή έρευνα για τόν ιδιαίτερο τρόπο, που τά παράλαβε ή λαϊκή ψυχή, τό καθένα τους, και πώς τ' ανέλιξε ή καλή ή κακή χρήση και ο καιρός. Τοῦτο τό στάδιο τής έρευνας επιδέχεται κατά τή γνώμη μου πολλές διακλαδώσεις και ύπόσχεται μεγάλη συγκομιδή καρπών, που θ' ανάγονται όλοι τους κυρίως στους κύκλους τής ομαδικής ψυχολογίας. 'Αρκεί να σκεφθεί κανείς τήν ποικιλία τών εξέλιξεων τών διαφόρων φράσεων τών Ιερών Γραφών: άλλες κατάντησαν επιφωνήματα, άλλες, ολόκληρες φράσεις, έγιναν κατηγορηματικά επίθετα, άλλες έγιναν παροιμίες. Και ύστερα έρχεται τό κεφάλαιο τών παραφθορών παρουσιάζει τόση ποικιλία τό κεφάλαιο τοῦτο: άλλες παραφθορές δείχνουν τή λαϊκή χιουμοριστική διάθεση, άλλες οφείλονται σε άκουστικές παρηγήσεις, άλλες είναι καθαρά γεννήματα άγραμματοσύνης, άλλες έχουν αίτια άνάμικτα. 'Επίσης έχουμε και τή διάκριση μεταξύ γνωμικών που έχουν γενικευθεί σε ολόκληρη τή χώρα και γνωμικών που έχουν επικρατήσει μόνο σε όρισμένους τόπους και δέν μόρεσαν να ξεπεράσουν τά σύνορά τους. Και τέλος, έκτός από τά καθ' αὐ-

τό γνωμικά και παροιμιώδεις φράσεις, έχουμε πλήθος άλλων άλληγοριών τής Γραφής, που, χάρη στη ζωρότητά τους, έχουν παραληφθεί από τόν καθημερινό γραπτόν ή προφορικό λόγο, από τις δημηγορίες, από τόν τύπο, και χρησιμοποιούνται για συνηθισμένες, άπαραίτητες πιά μεταφορές, που σχεδόν τις περιμένει ο άκροατής ή ο άναγνώστης, γιατί και ο ίδιος τις έχει μέσα στο νοῦ του και στην καρδιά του, έξίσου όσο και ο συγγραφέας, ο ρήτορας ή ο συνομιλητής, μία και ή έπιβολή τους άνάγεται σε μία ομαδική έθνική δύναμη και σε μιάν ομοόροπη διάθεση τής ψυχής. Αὐτή ή τελευταία κατηγορία τών άπλών σχημάτων λόγου μπορεί να πεί κανείς, χωρίς ύπερβολή, πώς ταυτίζεται σε έκταση με ολόκληρο τόν δγγο τής Παλαιάς και τής Καινής Διαθήκης!

'Απ' όλα δσα είπα, καταλήγει κανείς πώς τά συμπεράσματα δέν θά είναι μόνο στενά λαογραφικά, γλωσσολογικά ή ψυχολογικά, αλλά μπορούν να έπεκταθούν, χωρίς τό φόβο να είναι πολύ παρακινδυνευμένα ή έπισφαλή, και σε γενικώτερες ιστορικές, κοινωνικές και ήθικές σφαίρες. Γιατί καθαρά έρχονται, λόγου χάρη, στο νοῦ τοῦ μελετητή οι χρόνοι, οι αιώνες, τής τουρκοκρατίας, τότε που μόνα σκολειά ήταν τά κρυφά και μόνοι δασκάλοι οι παπάδες και μόνα διδακτικά βιβλία τά λειτουργικά κείμενα. Δασκάλοι, που ξέρουν και αυτοί κολλυβογράμματα και που από γενεά σε γενεά, με τήν άκοή περισσότερο ή με ψελίσματα διαβάσματος, τους είχαν περιέλθει τά άγια γράμματα στη μηχανική τους, τήν εμπειρική γνώση σά ραψωδίες, παρά σά συνειδητά κείμενα. Τό ίδιο βλέπει ο μελετητής και τή σημασία, δευτερεύουσα ίσως, αλλά που έν τούτοις ύπάρχει, τής ψαλτικής και τών ειδικών της δρών γιατί ή ψαλτική είναι κάτι, πολύ παράλληλο και συναφές με τήν ίδια τή λατρεία στο θρησκευόμενο έλληνα χωρικό και συνάμα είναι κάτι πολύ έλκυστικό (ή τουλάχιστον

έπρεπε να ήτο στους καιρούς της σκλαβιάς), γιατί έδινε άφορμή στην επίδειξη της καλλιφωνίας, άντικαθιστούσε τὸ τραγούδι, πὸ τοὺς έλειπε στοὺς σκοτεινοὺς εκείνους καιρούς. Μετά την επανάσταση πάλι, αν έλειψε ὁ άμεσος εκπαιδευτικός σύνδεσμος τῶν παπάδων και τῶν γερόντων, έμεινε ὅμως ὡς με σήμερα ἡ παρακολούθηση τῶν ακολουθιῶν, ὅπου ένώνει τὸ έκκλησίασμα κάτι σαν μιὰ κοινή μοίρα: μοίρα χαράς, αν ἡ γιορτὴ είναι χαρούμενη, μοίρα θλίψεως, αν είναι λυπητερή, μοίρα ανίας, αν είναι δύσκολα τὰ λόγια, μοίρα κούρασης, αν ἡ ακολουθία είναι μακρὰ. Και άκόμη ὁ σύνδεσμος τῶν συγχωριανῶν μεταξύ τους, τὸ συμμάζωμά τους στην έκκλησία κ' απόξω από την έκκλησία, σὲ κάθε κρίσιμη στιγμή της ζωής τους, γάμοι, βαφτίσια, κηδεῖες, μνημόσυνα, εὐχέλαια, παρακλήσεις, τρισάγια, λιτανεῖες, πανηγύρια. Ὅλη αὐτὴ ἡ φυσικὴ πιά από την πολλή χρήση ένόθητα είναι φυσικό νὰ παραγάγει κάτι ὁμαδικό, πὸ νὰ βγαίνει κατ' εὐθείαν από την ίδια πηγή, δηλαδή από τὰ κοινὰ συναισθήματα πὸ παρακολουθοῦν τις κοινές, τις ὁμαδικές τοῦτες συγκεντρώσεις. Τὰ πορίσματα λοιπὸν τοῦ μελετητὴ κυρίως, αν έχω δίκιο στοὺς συλλογισμοὺς μου, θὰ εὐδοκιμήσουν σὸ ν' ἀποκαλύψουν ποιὰ είναι ἡ φύση και ἡ ψυχοσύνθεση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος σὸν Έλληνα, τὸν χωρικό Έλληνα, τὸν ἐπαρχιώτη, τὸν ἐξελιγμένον άστό, σαν άτομο, και πρὸ παντὸς σὰ σύνολο. Γιατί τὰ άτομα παρουσιάζουν εὐκολα και συχνὰ παραστρατήματα, ξεχωριστές, ἀτομικὲς ἐξελίξεις, δημιουργήματα της ἀναπτυγμένης πιά προσωπικότητας, κ' έτσι ξεφεύγουν από τὰ δίχτυα της ὁμαδικότητας: ένῶ τὸ σύνολο μένει, θέλει δὲ θέλει, πιστὸ στοὺς κρυφοὺς αὐτοὺς κανόνες, κ' έτσι μᾶς περισώζει πολλὰ πολὺ τιμα ἔθνικὰ στοιχεῖα πὸ βοηθᾶνε τὸ στοχασμὸ μας στην καλλίτερη ἐπίγνωση της φυλής. Δὲν παραλείπω, βέβαια, και τὴ λογίαν ἐπίδραση τῶν πραγματικῶν γραμματισμένων θεολόγων και συγγραφέων, ἀλλ' αὐτὴ ἔρχεται κάπως πιὸ χλωμῆ.

••

Στὸ ἄρθρο μου πὸ ἀνάφερα στην ἀρχὴ τούτης μου της μελέτης, εἶχα παραθέσει ἀρκετὸν ἀριθμὸ από παραδείγματα τέτιων γνωμικῶν, φράσεων, εἰκόνων κλπ., με μιὰν ὑποτυπώδη και πρωτόγονη προσπάθεια κατατάξεως, ἐφαρμογῆς δηλαδή ἐμπράκτως, αὐτῶν πὸ προτείνω. Μερικά μάλιστα ἀπ' αὐτὰ τὰ παραδείγματα, ἦταν ἀρκετὰ χαρακτηριστικά και περίεργα. Στὸν ἀναγνώστη, πὸ τὰ βλέπει νὰ προσφέρνονται συγκεντρωμένα και έτοιμα, τοῦ φαίνονται ὅλα τόσο γνώριμα, πὸ θαρρεῖ πὸς τοῦ πῆραν ἀπὸ τὴ δική του ψυχὴ τὴν πρόθεση νὰ κάνει και ὁ ίδιος τὴν ίδια δουλειά, πὸς τὸν προλόβαν

δηλαδή. Ἡ συγκέντρωση έντούτοις δὲν εἶναι τόσο ἀπλή, ὅσο φαίνεται. Ἀπλὸ και φυσικό εἶναι, ἀντίθετα, αὐτὸ τὸ συναίσθημα τοῦ ἀναγνώστη: γιατί ἀποδείχνει, ἀκριβῶς, πὸσο τὸ πολὺτιμο τοῦτο ὄλικό εἶναι δέμενο με τὴν ἔθνική μας ψυχὴ, τόσο, πὸ μόλις κάπως ἐκφρασθεῖ και διατυπωθεῖ ἀπὸ κάποιον, μᾶς φαίνεται σὲ ὅλους πὸς εἶναι κοινὸ κτῆμα.

Δὲν εἶχε προφθάσει καλά· καλά νὰ στοιχειοθετηθεῖ τὸ πρῶτο μου ἄρθρο, και ἡ συγκομιδὴ ὅλο και ἀύξαινε: ἀθελά μου, χωρὶς καμμιὰ προσπάθεια, δὲν περνοῦσε ἡμέρα χωρὶς νὰ προσθέσω σὸ θησαυρὸ μου και δυὸ τρία καινούργια γνωμικά, πὸ μου φαίνονταν και μένα τόσο πάγκοινα, πὸ ἀποροῦσα και τᾶβανα με τὴ μνήμη μου, γιατί νὰ τὰ παραλείπω, τόσο ὠραῖα, τόσο παράδοξα και τόσο χαρακτηριστικά πὸ εἶναι, ἀπὸ τὴ μελέτη μου. Και ναί μὲν εἶχα προαναγγεῖλει σὸ ἄρθρο μου (γιατί ἤμουν βέβαιος γι' αὐτὸ πὸ θὰ μου συνέβαινε), πὸς ἔνα μικρὸ μέρος παραθέτω, ὅ,τι ἀβασάνιστο και χύδην μου ἤρθε σὸ μυαλό, ἀλλὰ δὲν φανταζόμουν πὸς τόσο γοργὰ θὰ βρίσκομαι ὄριμος γιὰ νὰ συγγράψω supplementa. Μιὰ και ἀρχισα ὅμως αὐτὴν τὴν εὐχάριστη γιὰ τὸ κοινὸ, καθὼς ἐλπίζω, ἐργασία, γιατί νὰ μὴν παρατάξω τάχα και τις ὄσες προσθηκὲς σκέφθηκα σὸ μεταξύ; Ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσω και τὴν ένίσχυση και τὴ συμβολὴ μερικῶν φίλων, πὸ τοὺς ἄρεσε ἡ ἰδέα, και μου προσφέρθηκαν νὰ πλουτίσουν μὴ συλλογὴ μου με λίγα γνωμικά, ἀλλὰ πολὺ χαρακτηριστικά. Ἐένα λοιπὸν και δικά μου; τὰ πρόσφερα σὲ δεύτερη ὄση σὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ, βέβαιος πὸς μέσα ἀπ' αὐτὸ θὰ βγεῖ ὁ αξίος ἡ οἱ αξιοῖ ἐρευνητές, πὸ θὰ ὀλοκληρώσουν ἔνα ἔργο, πὸ μόλις ἀκροθιγῶς τὸ ἐμφανίζω: ὅχι πὸ ὡς με σήμερα δὲ σκέφθηκε κανεὶς τὸ περιεχόμενο τῶν ἔργων μου, ἀλλὰ ἔλλειψε τὸ σύστημα και ἡ προσήλωση στην ξεχωριστὴ, τὴν εἰδικευμένη μελέτη, με ἀποκλειστικὸ περιεχόμενο και κατεύθυνση τὸ θέμα πὸ καθόρισα, και ὅχι σαν παρεμπύπτον θέμα ἀνάμικτο με ἄλλα γλωσσολογικά και ἔθνογραφικά συνάφῃ, ἀλλ' ἄλλων πηγῶν, ξένων με τὴν Ἐκκλησία.

••

Ἰδοῦ λοιπὸν οἱ προσθηκὲς μου, στολισμένες με τὰ ταπεινά μου σχόλια:

Μερικὲς φράσεις, εἰκόνες ἡ παραθέσεις ἔχουν γίνει κλασικές, τόσο συνειθίζονται, σαν ποικίλματα στην ὁμιλία μας και σὴ γραφὴ μας: Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία ἀνήκουν τὰ: Ὡς ἡ ἄμμος της θαλάσσης, γιὰ νὰ σημαίνει τὴν ἀφθονία και τὸ πλῆθος ἡ τὸ γρήγορο πολλαπλασιασμὸ σὲ ἀνθρώπους (τεκνογονία) ἡ σὲ πράγματα. Σκεῖος ἐκλογῆς, γιὰ κάτι διαλεκτὸ και ἀγαπητὸ, δηλαδή στην κυριολεξία του. Ἐπὲρ χιόνι, γιὰ

νά σημάνει τὸ ἀσπιλο καὶ πανάχραντο θυμοῦμαι ποὺ σ' ἔνα ἀπὸ τὰ πρῶτα μου νεανικά ποιήματα εἶχα κ' ἐγὼ δώσει τοῦτο τὸν τίτλο. *Στύλος ἀκλόνητος*, γιὰ παράδειγμα σταθερότητας καὶ ἐπιμονῆς. *Ἐνδυμα γάμου*, γιὰ νὰ συνοψίσει τὸ σύνολο ἀπὸ τὰ χαρίσματα ἢ τὰ προσόντα ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ νὰ εἰσχωρήσει κανεὶς κάπου. *Ἡ γέεννα τοῦ πυρός*, γιὰ κάποιο φοβερό μαρτύριο ἢ φοβερό τόπο. *Τὸ μάννα τ' οὐρανοῦ*, γιὰ νὰ σημάνει ἀφθονία ὑλικῶν ἀγαθῶν ποὺ ἔρχονται χωρὶς κόπο. *Σόδομα καὶ Γόμορρα*, γιὰ κάθε τόπο ἢ καὶ σπίτι ἢ καὶ οἰκογένεια ὅπου ἐπικρατεῖ διαφθορὰ καὶ ἔκλυση ἡθῶν. *Στήλη αἵματος*, γιὰ νὰ σημάνει τὴν ἐκπληξη καὶ τὸ ἀποσβόλωμα γιὰ κάτι αἰφνίδιο καὶ ἀπροσδόκητο. *Πτωχὸς τῷ πνεύματι* σημαίνει τὸν κουτὸ μέχρις ἡλιθιότητος, σημασία ποὺ ἀπέχει βέβαια ἀπ' αὐτὴν ποὺ δίδεται στοὺς μακαρισμοὺς τοῦ Κυρίου. *Ὁρθροῦ βαθίος*, στὴν κυριολεξία του, πολὺ ἐνωρίς τὸ πρῶ, πρὶν ἀκόμη καλοχαράξει. *Καὶ ἐγένετο φῶς*, λέγεται συχνότατα γιὰ πράγματα πολὺ κοινά, σὰ λ. χ. ὅταν ἀνάβει ἡ λάμπα ἢ ἀνοίγει τὸ παντζοῦρι καὶ μπαίνει φῶς. *Τὸ ὄρος Ἀραράτ*, λέγεται γιὰ κάθε κουραστικὸν ἀνήφορο. *Βαβυλωνία ἢ Πέργος Βαβέλ*, λέγεται γιὰ κάθε χασμωδία ἢ ἀσυνεννοησία: *Ἐρευνῶ τὰς Γραφάς*, μπλέκεται μέσα στὴν καθημερινὴ κουβέντα συχνά, ἀπὸ κάποιον ποὺ διαβάζει, εἶναι χωμένος μέσα στὰ βιβλία του ἢ ξεφυλλίζει χονδροῦς τόμους. *Ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς*, λέγεται σὰν εἰρωνεία γιὰ κακὴν ἀμοιβή. *Ἄξιος ὁ μισθὸς σου*, λέγεται, κυριολεκτικὰ ἢ εἰρωνικά, γιὰ μιὰ καλὴ ἢ κακὴ πράξη. Τὸ ἴδιο κοινότατα διανθίσματα τοῦ λόγου μας εἶναι τὰ: *Ἐκοιμήθην καὶ ὑπνώσα, Γεύσασθε καὶ ἴδετε, Ἐἴπα καὶ ἐλάλησα, Ἴνα πληρωθῇ τὸ ρηθὲν* (τὸ τελευταῖο τοῦτο ἔχει πάρει τὴν εἰρωνικὴν σημασίαν τοῦ: γιὰ νὰ κάνουμε τὸν τύπο, γιὰ νὰ μὴ μᾶς ποῦν πὼς παραμελοῦμε τὰ πατροπαράδοτα, σημασία ἀσχετῆ, μὴ φαίνεται, ἀπὸ τὴν εὐαγγελικὴν καὶ τὴν ἀποστολικήν, ποὺ ὑποδηλώνει τὴν πραγματοποίησιν τῶν προφητειῶν στὸ πρόσωπο τοῦ Κυρίου). Ἀκόμη ἔχουμε καὶ τὴν παροιμία: *ὁ ἔχων ὄτα ἀκούειν, ἀκούτω*, ποὺ λέγεται καὶ σὰν παραινετικὴ καμπανιά, γιὰ ὑπαινιγμοὺς ποὺ ἐκεῖνος ποὺ τὸν ἀφοροῦν καὶ δὲν τὸν συμφέρουσιν κάνει πὼς δὲν τοὺς ἀκούει. Λέγεται ὁμοίως καὶ σὰν παραίνεση προσοχῆς σὲ κάποια διδαχὴ. *Μετὰ φόβου Θεοῦ*, λέγεται καὶ στὴν κυριολεξίαν του γιὰ κάθε θεοφοβούμενον ἄνθρωπο, καὶ μετὰ κάποια ἐπέκταση γιὰ κάθε προσεκτικὴ διαγωγή ἀνθρώπου, ἔστω καὶ ἀσχετῆ μετὰ τὴν θεοσέβειαν, γιὰ ὅποιον δείχνει μεγάλη περίσκεψη πρὶν ἀπὸ κάθε του πράξιν. *Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας*, λέγεται μετὰ διάθεση ρητορικὴ καὶ μεγαλορρήμονα σὲ ἐξαιρετικὰ σοβαρὰς περιστάσεις, εἶναι καὶ ἰσοδύναμο μετὰ τὸ «βάλε τὸ χέρι στὴν καρδιά σου, πρὶν

μοῦ ἀποκριθεῖς», ἓνα εἶδος ἐπίκληση στὴ φωνὴ τῆς συνειδήσεως ἀτομοῦ ἢ ομάδας, γιὰ νὰ «ἀρθοῦν, καθὼς λένε, στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων». Θὰ προσθέσω ἀκόμη ἐκφράσεις σὰν τὸ *Ἡ τράπεζα γέμει, Καὶ εὐθείας ἀλέκτωρ ἐφώνησε, Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, Ἐξω τοῦ νυμφῶτος, Ψυχὴ ζωσα, Σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, Θησαυρίζω θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὴν παροιμία: Ἡ μὲν φωνὴ, φωνὴ Ἰακώβ, αἱ δὲ χεῖρες, χεῖρες Ἡσαῦ, ποὺ λέγεται γιὰ τοὺς κρυψίνοες, ποὺ ἐμφανίζονται σὰν πρόβατα ἐνῶ εἶναι λύκοι, καὶ οὐρλιάζουν. Καὶ ἀκόμη, κοινόχρηστες φράσεις ἔρχονται κάθε τόσο στὴν κουβέντα μας εἴτε γιὰ χαριτολογίαι, εἴτε γιὰ ἔμφαση, σὰν τὸ *Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ*, γιὰ νὰ ἐνθαρρύνω, νὰ δώσω κουράγιο, *Ἐνός ἐστὶ χρεία. Μὴ μεριμνᾶς καὶ τυρβάζεις περὶ πολλὰ* (ὅπου τὸ τυρβάζην, δηλαδὴ ὁμέσος τύπος τοῦ Εὐαγγελίου παραφθεῖρεται σὲ ἐνεργητικόν), *Ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου, Ἄφες αὐτοῖς, Ἐν ἀνομίαις συνέληφθη, Ὅσπερ τεταπεινωμένα, Τὴν ἀγαθὴν μερίδα*, γιὰ ὅποιον διαλέγει καὶ πέφτει καλὰ στὸ διάλεγμά του κ.λ.π.*

Καὶ αὐτὴ μὲν ὅλη ἡ συλλογὴ λέξεων, ὀρων, παρομοιῶν καὶ φράσεων δὲν ἐπιδέχεται ἰδιαιτέρα σχόλια, γιὰτὶ πλουτίζει ἀπλῶς τὴν ἐκφράσειν μας, καὶ ὅσο γιὰ τὴν πηγὴν τῆς προελεύσεώς των, εἴτε εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον, εἴτε ὁ γνωστὸς σχεθὸν ἀπὸ στήθους πεντηκοστὸς ψαλμὸς, εἴτε λόγια τῆς λειτουργίας, εἴτε τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως. Θὰ ἐπιμείνω ὁμοίως περισσότερο σὲ δύο ἄλλες κατηγορίας, ποὺ παρουσιάζουν μεγαλειότερον ἐνδιαφέρον καὶ εἶναι ἀξίες τῆς προσοχῆς μας.

Ἐν πρώτοις μερικὰ ἐπίθετα ἔχουν σχηματισθεῖ ἔτσι ποὺ ἡ πηγὴ τους (ἢ ρίζα τους, θάλαγα, μετὰ κάποια πλατύτερη καὶ ξένη πρὸς τὴν στενὴν ἔτυμολογίαν σημασία) εἶναι βιβλική. Τέτια εἶναι τὰ: *Ἀδαμαῖος* (περιβολὴ) γιὰ νὰ σημάνει τὴν γυμνότητα, σὰν τοῦ πρωτόπλαστοῦ. *Προκατακλινωμαῖος* (πανάρχαιος), ποὺ ἀνάγεται στὴ μακρυνωτάτην περίοδο, πρὶν τὸν κατακλυσμόν. *Ἐπιστήθιος* (φίλος) εἰκόνα - ρίζα, παρμένη ἀπὸ τὸ μυστικὸν δειπνο, ὅπου ὁ Ἰωάννης, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀνεκλήθη ἐπὶ τοῦ στήθους του. *Τεταρταῖος*, περιεργὸ ἐπίθετο, ποὺ κατάντησε συνώνυμο τοῦ οὐσιαστικοῦ τρόμου, ἀνάλογο μ' ἐκεῖνον Ἰσως ποὺ αἰσθάνθησαν ὅσοι εἶδαν τὸν Λάζαρον νὰ σηκώνεται ἀπὸ τὸν τάφον του «τεταρταῖος», δηλαδὴ τέσσαρις μέρες μετὰ τὸ θάνατον καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀποσυνθέσεώς του. *Ὁ ἐπιούσιος* γιὰ νὰ σημάνει τὴν καθημερινὴν στοιχειώδεις ἀνάγκες, παρμένο ἀπὸ τὸ «Πάτερ ἡμῶν» καὶ μετὰ ἀναλογίαν πρὸς τὸ *ὅς ἡμῖν σήμερον*, ποὺ σημαίνει τὴν ἀδιαφορίαν γιὰ τὸ μέλλον, ἐκεῖνον ποὺ κυττάει μόνον τὸ ἀμεσοπαρόν. Σχετικὰ μετὰ τὸν κατακλυσμόν, ὑπάρχει ἡ ἐνδιαφέρουσα ἐκφραση *Μοῦ φέρνεις τὸν κατακλυσμόν*, δηλαδὴ ἀνυπερβλήτα ἐμπόδια, ἴσως παρμένο ἀπὸ τὴν δυσκολίαν ποὺ συναντοῦσαν τὰ ζῶα ποὺ ἔστειλεν ὁ Νῶε γιὰ νὰ καταλάβει τὸν ἀρχι-

σαν νὰ κατασταλάζουν τὰ νερά. *Μαθουσία* (ἔτη) καὶ *Μαθουσίας*, σημαίνει πολὺ βαθειὰ γεροντικὴν ἡλικία. Ἐδῶ πρέπει νὰ τοισθεῖ, ὅτι αὐτὴ ἡ ἔκφραση πρέπει νὰ ἔχει τὴν πηγὴ τῆς ἀπὸ σχολαστικοῦς μελετητές: Κάποιους ποὺ πρόσεξαν πολὺ τὴ σειρά τῆς γενεαλογίας τῶν ἀρχαίων Πατριαρχῶν, καὶ εἶδαν πὼς ἐκεῖνος ποὺ ἔζησε περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἦταν πραγματικὰ ὁ *Μαθουσία* γιατί τέτια ἀνάγνωση καὶ παρατήρηση δὲν εἶναι τοῦ πρώτου τυχόντος. Σύμφωνα μὲ τὴ Γραφή, ὁ Ἄδὰμ ἔζησε 930 χρόνια, ὁ Σῆθ 912, ὁ Ἐνὸς 905, ὁ Καινάν 918, ὁ Μαλελεὴλ 895, ὁ Ἰάρεδ 962, ὁ Ἐνώχ μόνο 365, ὁ *Μαθουσία* 969, ὁ Λάμεχ 753 κ' ὁ Νῶε 950. Βλέπει λοιπὸν κανεὶς πὼς μεταξὺ Ἰάρεδ λ. χ. καὶ *Μαθουσία* εἶναι διαφορὰ μόνο 7 χρόνια σὲ ζωὴ χιλιετηρίδας, καὶ μεταξὺ Νῶε καὶ *Μαθουσία* 19 χρόνια. Γιὰ νὰ δοθεῖ λοιπὸν προσοχὴ στὸν *Μαθουσία*, ποὺ δὲν εἶναι καὶ γνωστὸς γιὰ τίποτε ἰδιαιτέρο, καὶ ὄχι στὸν Νῶε, ποὺ εἶναι πασίγνωστος λόγῳ τῆς κιβωτοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἐγκύψει κανεὶς μὲ ἰδιαιτέρη προσήλωση καὶ μελετήσῃ τὶς χρονολογίες, γιὰ νὰ βρεῖ τὸν μακροβιώτερο μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβεια. Προχωρώντας ἀναφέρω τὶς ἐκφράσεις: *σὺν τῷ Λάζαρο*, γιὰ κάποιον ποὺ φανερῶνεται ὕστερ' ἀπὸ πολὺν καιρὸ, τόσο ποὺ τὸν εἶχαμε ξεχάσει, ἀν ζεῖ ἢ πέθανε, καὶ ποὺ εἶναι ἀδυνατισμένος, καί: *ὁ φτωχὸς ὁ Λάζαρος*, ἄσχετος μὲ τὸ φίλο τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ παρμένος ἀπὸ τὴν παραβολὴ τοῦ πλουτοῦ καὶ τοῦ Λαζάρου. Περιέργη εἶναι καὶ ἡ ἔκφραση *Ἐμμανουὴλ* ἢ *Ἐμμανουήλιος* μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀπλοῖκος ἢ ἡλίθιος. Καθὼς εἶναι γνωστὸ, *Ἐμμανουὴλ* εἶναι τὸ ὄνομα ποὺ οἱ Προφῆτες προόριζαν γιὰ τὸ Χριστό, δηλαδὴ ὄνομα σεβαστό, ποὺ στὰ ἑβραϊκά σημαίνει ὁ «Θεὸς μαζί σας» καὶ στὴ μυστικιστικῆ του ἔννοια σημαίνει τὸ Θεὸ ποὺ ἔγινε ἄνθρωπος ὁμοίος μας κ' ἔζησε μαζί μας. Δὲν εἶναι λοιπὸν διόλου πιθανὸ νὰ βγήκε ἀπὸ τὴ Γραφή ἡ σημερινὴ λαϊκὴ σημασία. Μᾶλλον, φαντάζομαι, τὸ ἀντίθετο θὰ ἔγινε: κάποιος Μανόλης, ἡλίθιος, θὰ ἔπεσε στὴν κοροϊδίαν τοῦ λαοῦ, κ' ἔγινε τ' ὄνομά του Ἰσοδύναμο (Μανόλης ἢ Μανολίδος) μὲ βλάξ, κ' οἱ γραμματιζόμενοι θὰ τὸ παράλαβαν καὶ θὰ τὸ μετάφρασαν στὴν καθαρεύουσα, σύμφωνα μὲ τὸ μῖσος ποὺ εἶχαν γιὰ ὅ,τι λαϊκό, κ' ἔτσι τὸ διάστρεψαν σὲ *Ἐμμανουὴλ* κ' ἐπὶ τὸ ἀττικώτερον *Ἐμμανουήλιος*. Γιὰ νὰ τελειώσω αὐτὸ τὸ κεφάλαιο, θὰ παρατάξω ἀκόμη μερικὲς ἐκφράσεις *σὺν τῷ δάδεκα φυλῶν τοῦ Ἰσραὴλ*, τὸ *ἐφρούσαν* (παρμένο ἀπὸ τὸ ψαλμὸ, *ἵνα τί ἐφρούσαν ἔθνη*), καὶ μὲ τὴ σημασία τοῦ ἐλύσσαξαν, ἀφρισαν ὡς ἐχθροὶ μας, *ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγειον*, γιὰ νὰ σημαίνει τὴν ἀπόλυτη λιτότητα ἢ τὴν πείνα, ἀπὸ ἑλλειψῆ ἰχημάτων καὶ φαγητῶν, *ἐν χορδαῖς καὶ ὄργανῳ*, γιὰ νὰ δηλώσῃ γιορταστικὴ καὶ πανηγυρικὴ

διάθεση. Καὶ τὶς δύο ἐπιφωνηματικὲς φράσεις *Κύριε τῶν δυνάμεων!* καὶ *Σῶσον, Κύριε!* ποὺ σημαίνουν κατάπληξη. Τέλος προσθέτω τὸ *διαρηγγύνω τὰ ἱμάτιά μου*, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ διαμαρτύρομαι ζωηρὰ καὶ ἔντονα, τὸ ἐνδιαφέρον ῥῆμα *κανονίζω* (τὸν κανόνισα) μὲ τὴ σημασία τοῦ «τὸν διόρθωσα καλά», ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν «κανόνα», τὴν τιμωρία ποὺ ἐπιβάλλει πρὶν ἀπὸ τὴν ἄφεση ὁ ἐξομολογητής, καθὼς καὶ τὴν περιέργη ἔκφραση *θηρίο τῆς Ἀποκαλύψεως*.

Καὶ φθάνω ἔτσι στὸ τελευταῖο καὶ τὸ πρὸ ἐνδιαφέρον κεφάλαιο, ποὺ περιέχει ἀπὸ ἀπόψεως ἐνδιαφέροντος τὶς πρὸ ἀξιοπεριέργες καὶ διασκεδαστικὲς ἐκφράσεις, καθὼς καὶ μερικὸς τοπικοῦς ἰδιωματισμούς, μὲ περιορισμένη ἴσως τοπικὰ χρησιμοποίησι, ἀλλὰ χαριτωμένους στὴν ἐμπνευσή τους: Σὲ πολλὰς ἀπ' αὐτὰς ἡ παραφθορὰ καὶ ἡ παρανόνησι εἶναι πολὺ συνειθισμένο πρᾶγμα· παρανόνησι ὅμως, ποὺ δὲν βγαίνει καὶ δλότελα ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν σημασίαν, καὶ τοῦτο δίνει πολὺ γούστο στὴ θεώρησι τῆς λαϊκῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ὀλικοῦ. Ἀρχίζω ἀπὸ τ' ἀπλούστερα γιὰ νὰ καταλήξω στὰ πρὸ πολύπλοκα. Ὁ χορὸς τοῦ *Ἡσαΐα*, σημαίνει τὸ γάμο, τὸ ὠραῖο ὅμως εἶναι, πὼς ἀπὸ ἐπὶ κλησι χαρᾶς ποὺ εἶναι στὸ τροπάριο, κατάντησε νὰ φέρνεται στὴ φαντασίαν πὼς ἡ ἐπὶ κλησι ἔγινε καὶ πραγματικότης. καὶ πὼς ὁ γηραιὸς προφήτης χορεύει στ' ἀλήθεια μαζί μας σὲ κάθε ἱερολογία γάμου. *Ἐπὶ ἄφρον*, συνειθισμένη εὐχή, παρμένη ἀπὸ τὸ μικρὸ *Ἀπόδειπνο*. Καὶ τὸ περιεργότερο εἶναι ἡ συνέχεια: τὸ *Ἀπόδειπνο* λέει «σώφρονα λογισμὸν, καρδίαν νήφουσαν, ὕπνον ἑλαφρὸν καὶ πάσης σατανικῆς φαντασίας ἀπηλλαγμένον», καὶ ὁ λαὸς ἀπὸ τὸ «πάσης σατανικῆς» ἔβγαλε δευτέρη εὐχή καὶ λέει «καληνύχτα σας καὶ *πασάτανα*», σὰ συνώνυμο τοῦ «ὕπνον ἑλαφρὸν». Δεῖγμα δηλαδὴ γλωσσικῆς παραφθορᾶς καὶ μαζί διατηρήσεως τῆς ἔννοιας. Ἄλλη παραφθορὰ ποὺ ξεφεύγει καὶ ἀπὸ τὴν ἔννοια, ἀλλὰ διατηρεῖ μονάχα τὴ γιορταστικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἀμεριμνησίας καὶ τοῦ γλεντιοῦ, εἶναι τὸ *Ζωὴ χαρισάμενη* ἀπὸ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη» παρμένο, μὲ πληρὴ διαστρέβλωσι! Τέτια παραφθορὰ περιέχει καὶ ἡ φράσι *μέλι γάλα*, ποὺ ἐνῶ προέρχεται ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῆς γῆς τῆς ἐπαγγελίας, ὅπου ῥεεὶ μέλι καὶ γάλα, δηλαδὴ ὅλα τὰ γῆινα ἀγαθὰ, ἔχει πάρει τὴν ἔννοια στὸ λαὸ τῆς συμφιλιώσεως δυὸ ἀνθρώπων, ποὺ θὰ πρεπε γιὰ κάποιον λόγο νὰ τρώγονται. Ὁραία καὶ πολλαπλὴ εἶναι ἡ ἔννοια ποὺ πῆρε τὸ «πολλὰ ἔτη», ποὺ κατάντησε γλωσσικὰ «σπολάτη», καὶ σημαίνει πότε τὴν εὐχή τοῦ πολυχρονιαμοῦ καὶ πότε κοροϊδευτικὰ σημαίνει «μὰς χαντάκωσες» μὲ τὴ διαγωγή σου. Τὸ *ἔγινε Φίλιππος τὸν Ναθαναὴλ* σημαίνει πὼς ταίριαξαν δυὸ ἄνθρωποι, ἤρε ὁ ἕνας στὸν ἄλλον τὸ ταῖρι του, ἐνῶ τέτιο νόημα δὲν

βγαίνει ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς Γραφῆς. Ἀντιθετὴ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ σημασία πῆρε στὸ λαὸ τὸ Ὅσοι πιστοί. Ἐνῶ δηλαδὴ στὴ λειτουργία ὁ διάκος φωνάζει νὰ φύγουν οἱ κατηχούμενοι καὶ οἱ ἀπροετοιμαστοὶ καὶ νὰ μείνουν μόνο ὅσοι εἶναι πιστοί, στὸ λαὸ ἡ φράση πῆρε τὴ σημασία τοῦ «ὅποιος καὶ ὅποιος», καὶ ἴσως τοῦτο εἶναι ὀρθό, γιατί ἐδῶ καὶ πολλοὺς αἰῶνες ἔπαψαν νὰ ὑπάρχουν κατηχούμενοι, καὶ ἐνῶ φωνάζει ὁ διάκος νὰ φύγουν, δὲν φεύγει κανεὶς καὶ μένουν ὅλοι. Ὅποτε ἔρχεται σὰν εἰρωνεῖα ἀπέναντι ἐνὸς τύπου ποῦ ἔμεινε νεκρὸς χωρὶς ἀντίκρουσμα. Τὸ Ὅσοι πιστοί μούρθε ἀπὸ νοῦ ἀπὸ τὸν ὠραῖο ὕμνο τοῦ κ. Σικελιανοῦ «Μέγιστον Μάθημα», ὅπου μεταχειρίζεται τὸν ὄρο, ἀλλὰ στὴν κυριολεξία του. Ἀπὸ τὴν ψαλτικὴ μᾶς ἦρθε ἡ ἔκφραση πλάγιος τέταρτος ποῦ σημαίνει συνεχῆ ὑπόκωφη γκρίνια ἢ ροχαλητό, καὶ εἶναι χαριτωμένη ἐντύπωση ἀπὸ τὴ νύστα ποὺ προκαλεῖ ὁ ναυουριστικὸς καὶ μονότονος κλαψάρης τοῦτος ἦχος. Τὰ ἔξαπτέρυγα (ἀρχικὰ ἐπίθετο ποῦ, μαζί με τὸ «πολυόμματα», προσαρμοζόταν στὰ Χερουβεὶμ καὶ Σεραφεὶμ, καὶ ὕστερα σημαντικὸ τοῦ λαβάρου τῆς ἐκκλησίας), εὐκίνητα καθὼς τὰ σέλει ὁ ἀνεμὸς, κατάληξαν στὸν λαὸ νὰ σημαίνουν μετὴν ἐξέλιξη «τά ξεφτέρια», κάθε τι εὐκίνητο καὶ γοργό.

Καὶ κλείω τὸ κεφάλαιο μετὴν τέσσερα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα: ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Κυριακῆς τοῦ Θωμᾶ κρατᾶει ἡ ὠραία φράση ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς στὴν ὁποία προσκόλλησαν καὶ τὸ ὁμοιοκατάληχτο ὀνοματοποιημένο καὶ εἶπε σοῦς, τὸ σοῦς μετὴν τὴ σημασία τοῦ «σοῦτι!» ποῦ ἐπιβάλλει σιγή. Ἡ ὅλη φράση σημαίνει πῶς, μόλις ἦρθε κάποιος ἀρχηγός, μπῆκε ὁ κάθε κατεργάρης στὸ μπάνκο του.

β) Μαζί μετὴν Ἐξάψαλμο καὶ τὸν Ἀναβαλλόμενο ποῦ συνειθίζονται πῶς πολὺ μετὴν ἔννοια τοῦ μαλλώματος καὶ τοῦ ὕβρεολογίου, ὑπάρχει κατὰ τὰ μέρη τῆς λαμίας καὶ ἡ ὑπέροχη φράση (ἀμίμητη καὶ γλωσσικὰ καὶ σημασιολογικὰ) Θὰ σοῦ φάλω τὸν τριλαμπέ. Αὐτὸς ὁ τριλαμπέ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ νεκρώσιμου τροπαρίου: τὸ τριλαμπέ τῆς μᾶς θεότητος ποῦ καθὼς κουδουνίζει ὠραία στὸ αὐτί τὸ παράλαβε ὁ λαός, γνῶριμο πρᾶμα, συνδυασμένο ἀπὸ τὶς κηδεῖες, καὶ τὸ μεταχειρίσθηκε γιὰ νὰ σημάνει: «θὰ σὲ βρῶ ὡς ποῦ νὰ σὲ πεθάνω»!

γ) Κατὰ τὰ μέρη πάλι τῆς Κεφαλλονίας ξεφύτρωσαν οἱ Γαράντρα. Γαράντρα σημαίνει γυναῖκα κακῆς διαγωγῆς. Καὶ ἡ καταγωγή τῆς ἔρχεται ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Σαμαρείτιδας, ὅπου ὁ Χριστὸς λέει στὴ γυναῖκα: «πολλοὺς γὰρ ἄνδρας ἔσχες». Σαρκασμός δηλαδὴ καὶ πανωλεθρία τοῦ περιφημοῦ γάρ!

δ) Καὶ ἓνα τελευταῖο παράδειγμα, ποῦ ἔρχεται ἀπὸ τὰ λατινικά, καὶ ποῦ ἀπαντιέται συχνὰ στὰ νησιά μας, ὅπου ὑπάρχουν καὶ καθολικοί: In fustibus, ποῦ πῆρε τὴν ἔννοια «ἐν πομπῇ καὶ ἐπισημότητι», ἴσως ἀπὸ τὴν ἠχητικὴ συγγένεια μετὴν τῶν φοῦστες (τὶς πολυτελεῖς τῶν πανηγυριῶν), ἐνῶ εἶναι παρμένο ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο καὶ σημαίνει «ἐξῆλον», δηλαδὴ εἶναι ἡ φράση ποῦ ἦλθαν νὰ συλλάβουν τὸν Ἰησοῦ «μετὰ μαχαιρῶν καὶ ἐξῆλων», λατινικά: «in gladiis et fustibus».

•••

Ἀπὸ τὸ ὕλικό δὲν νομίζω πῶς θὰ μείνει κανεὶς ποῦ νὰ μὴ διασκέδασε καὶ νὰ μὴ διεύθυνε τὸ νοῦ του γιὰ κάτι εὐρύτερο σὲ στάδιο μελέτης. Ὅσο ὁμως γιὰ συμπεράσματα, νομίζω, πῶς πολλὰ μετὴν ὑπομονὴ καὶ τὴν ἔρευνα μπορεῖ νὰ βγάλει κανεὶς, ὠφέλιμα γιὰ γνώση τοῦ λαοῦ μας, λαοῦ εὐσεβοῦς μετὴν μέτρο, εὐφάνταστου, διόλου μυστικιστῆ, εἰρωνῆ, χωρατατζῆ, ἀλλὰ πρὸ παντὸς θεοφοβούμενου. Ἐνα ἔχω νὰ ἐχθῶ, ὁ καινούργιος χρόνος νὰ πολλαπλασιάσει τὴν ἔρευνα καὶ νὰ φέρει κάποιον θετικώτερο καρπὸ. Νὰ μὴ μείνει δηλαδὴ ὁ κόπος μου ἄκαρπος, σὰν τὴν «κατηραμένη συκῆ» ποῦ ἐκκόπτεται καὶ σὲ πῦρ βάλλεται.

Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΖΩΝΗΣ

